

О. І. МАЦЕГОРІН

Олександр Ілліч Мацегорін, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри Київського університету права НАН України

АКСІОЛОГІЯ ПРИНЦИПІВ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНОГО ПРАВА

Будь-яке право формується і функціонує на основі певних принципів, які визначають його головні властивості та особливості, виражають сутнісний зв'язок між суцим та належним. Становлення сучасного українського цивільного права відбувається в умовах формування нових концептуальних підходів, зумовлених процесами світової і європейської конвергенції, глобалізації та уніфікації. Цивільний кодекс України 2004 р. (надалі – ЦК України) вперше встановив перелік загальних засад цивільного законодавства (ст. 3), які досить часто дослідниками ототожнюються з поняттям принципів цивільного права, хоча останні співвідносяться з ними як поняття загальне і спеціальне¹. Такого висновку можна дійти, виходячи з того, що крім закріплених у ЦК України основних принципів, існують також не названі законодавцем принципи, що впливають із змісту цивільного законодавства та конституційного принципу верховенства права.

Закріплення загальногалузевих принципів передбачає існування й інших принципів, притаманних окремим підгалузям цивільного права, наприклад, права власності, зобов'язального права, спадкового права тощо. В умовах становлення і розвитку ринкової економіки надзвичайно важливого значення набувають принципи зобов'язального права, які виражають найважливіші закономірності й особливості регулювання товарно-грошового обороту.

В юридичній літературі радянського, пострадянського і новітнього періодів приділялася певна увага дослідженню принципів зобов'язального права, визначенню їх поняття, змісту, системи, встановлення співвідношення із галузевими принципами цивільного права, конституційними та загальними принципами усієї правової системи держави. Вагомий внесок у наукову розробку проблеми законодавчого визначення принципів зобов'язального права присвячено дослідження таких науковців, як Т. В. Боднар, А. В. Венедиктов, К. Г. Волик, В. П. Грибанов, А. С. Довгерт, В. М. Карташов, М. С. Кельман, А. М. Колодій, В. М. Косак, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць, А. А. Мережко, О. Г. Мурашин, Д. О. Тузов, Б. Л. Хаскельберг, Я. М. Шевченко та ін. За результатами цих досліджень сформульовані відповідні теоретичні положення та висновки, які відображають існуючу проблематику та напрямки її вирішення. Однак залишається недостатньо дослідженою проблема аксіології принципів зобов'язального права.

Метою даної статті є дослідження принципів зобов'язального права як відправних ідей добра і справедливості, найважливіших вихідних положень формування новітнього цивільного законодавства України, відповідно до яких здійснюється регулювання зобов'язально-правових відносин між суб'єктами цивільного обороту.

Одразу зауважимо, що протягом останніх двадцяти років неодноразово робилися спроби на законодавчому рівні систематизувати принципи зобов'язального права, проте нормативно-правове закріплення отримали лише принципи добросовісності, розумності та справедливості (ч. 3 ст. 509 ЦК України). Теперішню модель принципів зобов'язальних правовідносин не всі вчені підтримують і тому продовжуються активні пошуки оптимального вирішення цього фундаментального для цивілістичної науки питання².

У загальному значенні термін «принцип» (лат. *principium* – початок, першооснова) означає фундаментальну засаду, основоположну підвалину соціальної системи в цілому чи її певної частини, в тому числі правової, сутнісні характеристики якої поширюються на всі явища, що належать до цієї системи³. У правових принципах відображаються головні властивості та особливості права, що надають йому якості державного регулятора міри волі, добра і справедливості у сфері суспільних відносин⁴.

Формуванню римського приватного права, до структури якого входило зобов'язальне право, передували досить довготривалі і складні пошуки юридичного вираження засад справедливості і гуманності, з якими у свідомості передових мислителів асоціювалась сама сутність права. У правових принципах, що диктувалися природним розумом людини, як в дзеркалі відображалось її бажання досягти повноти фізичного, соціального і духовного життя, прагнення до свободи, потреба бути захищеним від свавілля і насильства. Ве-

лика французька революція 1789 р., на прапорах якої майоріли слова «свобода», «рівність» і «братерство», зламала феодальний устрій і відкрила шлях для політичного та економічного розвитку капіталізму. У сфері цивільного права встановлення нового економічного порядку здійснювалось на засадах надзвичайно прогресивної для того часу тріади принципів цивільного права: юридичної рівності громадян перед законом, свободи договору, недоторканності права приватної власності⁵.

Цивільний кодекс Франції, розроблений урядовою комісією за безпосередньою участю першого консула Французької Республіки Наполеона Бонапарта, набрав чинності 21 березня 1804 р. В основу Кодексу були покладені принципи і правила римських дигестів. Фактично цей правовий документ став результатом синтезу норм римського приватного та звичаєвого права а також постанов і регламентів республіканського законодавства. Незважаючи на колосальні соціальні, економічні і політичні зміни, що відбулися з того часу за останні два століття, сформульовані Кодексом основні принципи французького приватного права до сьогоднішнього дня залишаються актуальними для правової системи Франції⁶.

У вітчизняній науковій літературі наголошується, що правові принципи не формулюють конкретних прав і обов'язків і не завжди забезпечені конкретними законодавчими санкціями. Однак залежно від того, на яких принципах заснований правовий порядок, значною мірою залежить форма правління держави (демократична, тоталітарна тощо), відповідно до якої здійснюється правове регулювання цивільних відносин⁷.

Для розкриття аксіологічного аспекту принципів зобов'язального права необхідно з'ясувати їх сутність, встановити значення у сфері регулювання відповідного кола цивільних відносин. У юридичній літературі існує чимало визначень поняття «принципи зобов'язального права», попри відсутності єдиного підходу вчені одноставно погоджуються щодо розуміння їх сутності – це фундаментальні засади, основні вихідні ідеї, на яких базується система зобов'язально-правових норм держави. Зобов'язальне право спрямоване на впорядкування і гармонізацію товарно-грошових відносин, встановлюючи правові механізми взаємоузгодження інтересів і примирення сторін, компенсації понесених втрат і завданої шкоди. Саме такі ідеї, за визначенням дослідників А. А. Іванова та В. П. Іванова, і складають сутнісну характеристику феномену права в цілому і зобов'язального права зокрема⁸.

З'ясування сутності принципів дозволяє краще розуміти соціально-правову цінність основоположних засад, на яких будується правове регулювання зазначених суспільних відносин. Нові фундаментальні ідеї та ідеали стають важливою складовою юридичної ідеології, а перетворившись на принципи права виступають як орієнтири у сфері правотворчості і правореалізації, враховуються при застосуванні права, наприклад, у разі виявлення прогалин у чинному цивільному законодавстві.

Принципи зобов'язального права отримують законодавче закріплення у різний спосіб. Певна їх частина прямо закріплена у тексті конкретної статті закону або підзаконного акта, інші впливають із змісту кількох нормативно-правових приписів. Наприклад, принцип свободи договору чітко визначений ч. 1 ст. 3 ЦК України, тоді як принцип належного виконання зобов'язання «розпорошений» у численних зобов'язально-правових приписах.

Система діючих принципів зобов'язального права має багаторівневу архітектуру, охоплює різноманітні за своїм змістом, предметом і методом правового регулювання групи правових норм. Так, залежно від сфери дії дослідники пропонують виділяти: загально-правові принципи, що є відправними засадами для всієї системи права; міжгалузеві принципи, що поширюються на групу галузей права; галузеві принципи, які визначають зміст конкретної галузі права; принципи правового інституту, що діють в рамках однорідних суспільних відносин.

За особливостями форми нормативного вираження принципи можуть бути поділені на такі, що закріплені у міжнародних правових актах та внутрішньодержавному законодавстві. Можливі й інші класифікації, пов'язані з дослідженням специфічних принципів, властивих певним структурним спільностям, наприклад, загальнолюдські (цивілізаційні), типологічні, історичні тощо⁹.

В умовах реформування економіки України, утвердження ринкових відносин зобов'язальне право набуває особливого значення. Ми приєднуємося до тих вітчизняних і зарубіжних вчених, які пропонують виділяти його в самостійну підгалузь цивільного права. Так, І. А. Безклубий, С. М. Бервено, В. А. Васильєва, І. С. Канзафарова, Т. С. Ківалова, В. В. Луць, Є. О. Харитонов та ін. визначають зобов'язальне право найбільшою підгалуззю цивільного права України¹⁰.

Будучи складовою частиною цивільного права, зобов'язальне право регулює динаміку майнових та особистих немайнових відносин, що складаються у зв'язку з передачею майна, наданням послуг, виконанням робіт, заподіянням шкоди, безпідставним набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави. Зобов'язальне право структурно поділяється на дві частини: загальну частину, правові інститути якої регулюють підстави виникнення зобов'язання, вимоги щодо їх виконання, підстави припинення та відповідальність за порушення зобов'язання; особливу частину, якою охоплюються правові інститути окремих видів договірних та недоговірних зобов'язань. Як справедливо наголошує Н. С. Кузнецова, норми договірних зобов'язань у переважній своїй більшості є диспозитивними, тоді як недоговірні зобов'язання регламентуються імперативними нормами. Такий підхід законодавця зумовлений специфікою основних функцій цивільного права: регулятивної, яка забезпечує виникнення і функціонування «нормальних» відносин між учасниками цивільних відносин, і охоронної, спрямованої на відновлення порушених цивільних прав і охоронюваних законом інтересів¹¹.

Виходячи з наведеного, зобов'язальне право можна визначити як самостійну підгалузь цивільного права, норми якої регулюють майнові та особисті немайнові відносини між зобов'язаною особою (боржником) і уповноваженою собою (кредитором), на користь якої боржник повинен передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші, відшкодувати завдану шкоду або утриматися від вчинення певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку (ст. 509 ЦК України).

Зобов'язальне право як підгалузь цивільного права базується одночасно як на загально-галузевих, так і спеціально-галузевих принципах цивільного права. Згідно зі ст. 3 ЦК України до загальних принципів цивільного законодавства належать:

- 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини;
- 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом;
- 3) свобода договору;
- 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом;
- 5) судовий захист цивільного права та інтересу;
- 6) справедливість, добросовісність та розумність.

Соціальна і правова цінність загально-галузевих принципів цивільного права на сучасному етапі полягає в тому, що вони формують цивільне законодавство як цілісне системне утворення українського права, спрямоване на ефективне регулювання майнових і немайнових відносин. Зобов'язальне право як підгалузь цивільного права, будучи підпорядкована загальним принципам, має низку власних, лише їй притаманних специфічних принципів. До них, зокрема, належать: принципи виконання зобов'язань, принципи договірних зобов'язань; принципи недоговірних зобов'язань; інші принципи, що впливають зі змісту положень книги V ЦК України «Зобов'язальне право».

Принцип неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини полягає в забороні протиправного і безпідставного втручання сторонніх суб'єктів до тих особистих немайнових прав фізичної особи, які нею визначаються як такі, що не підлягають публічному втручанням. Цей принцип має особливості свого прояву як при здійсненні державно-правового регулювання зобов'язальних цивільних відносин, так і при їх саморегулюванні. Здійснюючи саморегулювання договірних і недоговірних цивільних відносин учасникам забороняється втручатися у сферу приватного життя інших осіб. У сфері приватного життя заборона свавільного втручання поєднується з правом кожного індивіда самостійно визначати межі свого приватного життя та міру доступу до нього сторонніх осіб. Це означає, що в процесі саморегулювання його суб'єкти вправі на власний розсуд визначити ступінь і обсяг втручання інших осіб до свого особистого життя, в результаті таке втручання не матиме ознак свавільного¹².

Принцип неприпустимості позбавлення права власності у наукових джерелах часто називається принципом свободи права власності. Він полягає у тому, що суб'єктам договірних і недоговірних зобов'язальних відносин Конституцією України гарантується непорушність права приватної власності (ст. 41). Ніхто не може бути позбавлений свого майна не інакше як за рішенням суду, більше того, суд може постановити таке рішення лише у випадках, прямо передбачених законом. Перелік визначених законом підстав носить вичерпний характер і розширеному тлумаченню не підлягає¹³.

Свобода підприємницької діяльності як загальногалузевий принцип зобов'язального права полягає не лише у можливості обрати для себе зайняття підприємницькою діяльністю, а й у свободі вибору тих чи інших видів підприємництва. Вказаний принцип закріплено також положеннями ст. 43 Господарського кодексу України, відповідно до якого суб'єкти підприємницької діяльності вправі без обмежень самостійно здійснювати будь-які види підприємництва, прямо не заборонені законом. Особливості здійснення окремих видів підприємництва встановлюються законодавчими актами. Перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, а також перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, встановлюється виключно законом. Підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом у випадках, передбачених статтею 64 Конституції України.

Аналіз принципів справедливості, добросовісності та розумності виявляє їх генетичний зв'язок з відповідними філософськими категоріями. Поняття «справедливість» включає в себе відповідність поведінки суб'єктів зобов'язальних відносин пануючим у суспільстві морально-етичним нормам, яка сприймається широким загалом і оцінюється як доцільна і правильна. Наприклад, принцип справедливого розподілу прибутку за договором про спільну діяльність сторони полягає у тому, при здійсненні такого розподілу сторони мають враховувати комплекс чинників, що мають істотне значення (ст. 1139 ЦК України). Категорія «розумність» визнається однорідною щодо категорії «нормальність» і включає в себе характеристики психічного та інтелектуального здоров'я людини. Так, у цивільному законодавстві для визначення часових параметрів застосовується поняття «розумний строк», що є новим для сучасної вітчизняної цивілістики. Наприклад, відповідно до ст. 684 ЦК України у разі передавання продавцем некомплектного товару, покупець має право вимагати від продавця доукомплектування товару в розумний строк. Під поняттям принципу добросовісності розуміється фактична чесність суб'єктів зобов'язального права при виконанні як договірних, так і недоговірних зобов'язань. Так, порядок розрахунків при витребуванні майна за ст. 390 ЦК України із чужого незаконного володіння залежить від того, чи добросовісний набувач чи недобросовісний.

Принцип свободи договору хоча й визнається загальним принципом цивільного права, однак він властивий лише інституту договірному праву, що впливає із самої назви цього принципу. Під свободою наразі розуміється право фізичних і юридичних осіб вільно, на свій розсуд встановлювати свої права та обов'язки на основі договору, що не суперечать чинному законодавству. Положеннями ст. 627 ЦК України визначено, що сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог ЦК, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту.

До принципів власне зобов'язального права, як вважає більшість дослідників, належать: принципи виконання зобов'язань; принципи договірному праву (договірних зобов'язань); принципи недоговірних зобов'язань; інші принципи, які впливають зі змісту зобов'язально-правових норм.

У науковій літературі відсутні єдині підходи до визначення поняття та класифікації принципів виконання зобов'язань. Дана група принципів охоплюється комплексом приписів щодо об'єктів, суб'єктів, строку, місця та способу виконання цивільного зобов'язання. Виконати належним чином зобов'язання означає його здійснення у відповідності до усіх вимог закону, договору, інших нормативних актів, вимог ділового обороту і вимог, які звичайно пред'являються.

Дослідник О. В. Мороз вказує, що основним принципом виконання зобов'язання є реальне здійснення суб'єктами їх прав і виконання прийнятих на себе обов'язків¹⁴. В. В. Луць наголошує на важливості двох основних принципів виконання зобов'язання: належного та реального виконання¹⁵. В. М. Коссак називає три принципи виконання зобов'язання, до яких відносить принципи реального виконання, належного виконання та принцип співробітництва сторін¹⁶. Дослідник О. С. Юффе виділяє чотири принципи виконання зобов'язання: принципи належного виконання зобов'язання, реального виконання зобов'язання, принцип взаємного сприяння та принцип економічності¹⁷.

Попри різну кількість запропонованих зазначеними авторами принципів виконання зобов'язання, їх аналіз дозволяє стверджувати, що всі вони сходяться в одному – зобов'язання має бути реально виконаним відповідно до умов договору, вимог закону та звичаїв ділового обороту. Принцип належного виконання зобов'язання в юридичній літературі отримав ще одну назву – принцип договірної дисципліни, який поєднує в собі цілу низку параметрів щодо суб'єктів, об'єкту, місця, строку, способу виконання контрагентом взятих на себе обов'язків¹⁸.

Принцип реального виконання зобов'язання за своїм змістом є вужчим від принципу належного виконання зобов'язання і стосується лише одного аспекту – виконання в натурі. Цей принцип визначає недопустимість заміни грошовою компенсацією реального виконання обов'язку. Суб'єкти зобов'язальних правовідносин спрямовують свою волю на виконання зобов'язання шляхом передачі майна, надання послуг, виконання робіт тощо, тобто, саме заради досягнення таких цих цілей вони і набувають відповідних прав та обов'язків.

Принцип співробітництва сторін виражається у взаємній заінтересованості суб'єктів не лише у добросовісному виконанні зобов'язання, а й наданні взаємодопомоги, створенні усіх необхідних умов для належного виконання контрагентом зобов'язання. Принцип економічності виконання зобов'язання полягає у тому, що зобов'язана особа повинна його виконати самим економічним для кредитора способом. Вступаючи у зобов'язання, кредитор завжди прагне отримати бажаний результат за мінімальними витратами. Цей принцип одночасно поєднує правовий та економічний аспекти, оскільки економічні підрахунки дозволяють найдаліше поєднати вкладення в той чи інший проект задля отримання максимальних доходів.

Принцип юридичної рівності сторін означає, що суб'єкти зобов'язальних правовідносин наділені однаковим комплексом цивільних прав у взаємовідносинах один з одним. Юридична рівність учасників виявляється у встановлених законом рівних підставах виникнення, зміни та припинення суб'єктивних цивільних прав, однакових умовах реалізації належних прав та однакових вимогах щодо виконання цивільних обов'язків, а також рівних підставах відповідальності за цивільні правопорушення.

Принципи, притаманні інститутам договірному праву, визначають правові засади укладення, виконання та припинення чинності цивільних договорів, про їх сутність та особливості застосування зазначалося вище. Система зобов'язального права крім договірних відносин охоплює інститути недоговірних зобов'язань, які впливають із суті абсолютних цивільних правовідносин. До принципів недоговірних зобов'язань у науковій літературі, зокрема, відносять принципи цивільно-правової недоговірної відповідальності.

Т. С. Ківалова слушно зазначає, що при нормативному визначенні цивільно-правової недоговірної відповідальності мають враховуватися передусім загальні засади юридичної відповідальності та загальні засади відшкодування шкоди, що зумовлено генетичними зв'язками її з цивільними інститутами відшкодування шкоди¹⁹. Ми погоджуємося з позицією вченої щодо визначення наступних загальних засад юридичної відповідальності: 1) застосування її у випадку правопорушення і відповідно до характеру останнього; 2) дотримання при застосуванні мір відповідальності законності; 3) дотримання у процесі застосування відповідальності вимог щодо її індивідуалізації; 4) невідворотності відповідальності за правопорушення²⁰.

Щодо засад недоговірної юридичної відповідальності в науковій літературі відсутні єдині підходи. Певна частина дослідників вважає, що принципи недоговірної цивільної відповідальності можуть претендувати на самостійне визнання, інші, споруячи таку тезу, пропонують перелік принципів цивільно-правової відповідальності, який є дуже близьким до принципів юридичної відповідальності взагалі²¹.

Наприклад, Г. В. Єрмоєнко до принципів недоговірної цивільно-правової відповідальності відносить: принцип законності, принцип невідворотності відповідальності, принцип індивідуалізації, принцип повно-

го відшкодування шкоди, принцип рівності сторін, принцип поєднання особистих інтересів із суспільними. Крім того, пропонується принцип каналізування цивільної відповідальності, хоча й без спеціального застереження стосовно того, яке місце він посідатиме в зазначеній групі принципів цивільно-правової відповідальності²².

Наведений перелік принципів недоговорної цивільної відповідальності наводить на думку, що усі вони є також принципами цивільної відповідальності в цілому. Тим не менше такий підхід до їх визначення зумовлює необхідність враховувати їх специфічні особливості, зокрема, за певними групами правопорушень²³.

Так, виходячи із змісту зобов'язально-правових норм, до специфічних принципів інституту відшкодування моральної шкоди можна віднести:

1) принцип виникнення обов'язку відшкодування завданої шкоди на імперативних засадах внаслідок припису закону, рішення суду тощо;

2) принцип повного відшкодування шкоди;

3) принцип субсидіарного застосування норм гл. 82 ЦК України до відносин відшкодування шкоди, завданої (зазнаної) учасниками регулятивних цивільних відносин.

Крім, того, специфічними, тобто такими, що стосуються регулювання лише деліктної недоговорної відповідальності, є: а) принцип «генерального делікту», згідно з яким кожне заподіяння шкоди іншій особі вважається протиправним і підлягає відшкодуванню потерпілому винною особою в повному обсязі; б) принцип покладення цивільно-правової недоговорної (деліктної) відповідальності лише на деліктоздатну особу; в) принцип покладення обов'язку відшкодувати завдану шкоду на заподіювача шкоди, за винятком випадків, передбачених законом, коли він покладається на відповідальних осіб, прямо визначених законом.

Названі вище засади, на нашу думку, визначають найбільш характерні властивості та вимоги до реалізації цивільно-правової договорної та недоговорної (деліктної) відповідальності. Стосовно інших принципів зобов'язального права, на яких базуються відповідні цивільно-правові норми, то вони впливають із суті положень книги п'ятої ЦК України «Зобов'язальне право». Наприклад, до їх переліку можна віднести: принцип недопустимості односторонньої відмови від зобов'язання (ст. 525), принцип привілейованості національної валюти (ст.ст. 524, 533), принцип черговості погашення вимог за грошовим зобов'язанням (ст. 534), принцип забезпеченості виконання зобов'язання (гл. 49), принцип неприпустимості зарахування зустрічних вимог в особистих зобов'язаннях (ст. 602) та ін.

Отже, виходячи із розуміння загальних принципів цивільного права як відправних засад, що виражають найважливіші закономірності і підвалини даної галузі, принципи зобов'язального права можна визначити як основоположні ідеї, що отримали своє вираження у цивільному законодавстві, відповідно до якого здійснюється правове регулювання зобов'язальних правовідносин між юридично рівноправними учасниками.

З'ясування сутності принципів зобов'язального дозволяє визначити соціально-правову цінність основоположних засад, на яких будується правове регулювання зазначених суспільних відносин. Нові фундаментальні ідеї та ідеали стають важливою складовою юридичної ідеології, а перетворившись на принципи зобов'язального права виступають як орієнтири у сфері правотворчості і правореалізації.

Встановлення ст. 509 ЦК України основних засад підгалузі зобов'язального права, передбачає існування інших засад, притаманних окремим правовим інститутам цієї підгалузі. Принципи зобов'язального права в узагальненому виді – це основні підвалини, ідейні засади добра, розумності, справедливості, відповідно до яких здійснюється регулювання правових відносин у сфері набуття, виконання та припинення договорних і недоговорних зобов'язань, а також відповідальності у разі їх порушення.

¹ Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/komentar/chky.html>

² Див.: *Канзафарова І. С.* Теорія цивільно-правової відповідальності: Монографія / І. С. Канзафарова. – Одеса: Астропринт, 2006. – 264 с.; *Кузнецова Н. С.* Принципи сучасного зобов'язального права України / Н. Кузнецова // Українське комерційне право. – № 4. – 2003. – С. 9–15; *Павленко Д. Г.* Принцип добросовісності в договорних зобов'язаннях: Автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Д. Г. Павленко. – К.: 2009. – 18 с.; *Погрібний С. О.* Механізм та принципи регулювання договорних відносин у цивільному праві України: Монографія. – К.: Правова єдність, 2009. – 304 с.

³ Теория государства и права: Учебник / [Бабаїв В. К., Баранов В. М., Витрук Н. В., Саков В. Б., Карташов В. Н. и др.]; Под ред. В. К. Бабаева. – М.: Юристъ, 2003. – 592 с. – С. 222.

⁴ *Хропанюк В. Н.* Теория государства и права: Учебник [для высших учебных заведений]. / В. Н. Хропанюк; Под ред. В. Г. Стрекозова. – М.: Интерстиль, Омега-Л. – 2008. – 384 с. – С. 213.

⁵ Гражданское и торговое право зарубежных государств: Учебник / Отв. ред. Е. А. Васильев, А. С. Комаров. – 4-е изд., перераб. и доп. В 2-х т. – Т. 1: Международные отношения, 2006. – 560 с. – 24.

⁶ Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / Пер. с франц. В. Захватаев / Предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев / Приложения 1–4: В. Захватаев / Отв. ред. А. Довгерт. – К.: Истина, 2006. – 1008 с. – С. 5.

⁷ Загальна теорія держави і права: Підручник [для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти]. / [Цвік М. В., Ткаченко В. Д., Рогачова Л. Л., Петришин О. В., Олеяников С. М. та ін.]; За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с. – С. 193.

- ⁸ *Иванов А. А., Иванов В. П.* Теория государства и права: учеб. пособ. / А. А. Иванов, В. П. Иванов. – М.: Юнити-Дана, 2007. – 303 с. – С. 80.
- ⁹ Загальна теорія держави і права: Підручник [для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти]. / [Цвік М. В., Ткаченко В. Д., Рогачова Л. Л., Петришин О. В., Олеяников С. М. та ін.]; За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с. – С. 193.
- ¹⁰ Зобов'язальне право України: Підручник. / [Харитонов Є. О., Безклубий І. А., Бервено С. М. та ін.]; За ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. – К.: Істина, 2011. – 848 с. – С. 3.
- ¹¹ *Кузнєцова Н.* Принципи сучасного зобов'язального права України / Н. Кузнєцова. // Українське комерційне право. – № 4. – 2003. – С. 9–15. – С. 12.
- ¹² *Погрібний С. О.* Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: Монографія. – К.: Правова єдність, 2009. – 304 с. – С. 229–230.
- ¹³ Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rad-nuk.info/komentar/chky.html>
- ¹⁴ *Мороз О. В.* Цивільно-правова відповідальність за порушення сторонами умов договору постачання енергетичних ресурсів через приєднану мережу. [Електронний ресурс]. / О. В. Мороз // Вісник Харківського університету внутрішніх справ. – № 2 (49). – 2010. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhnuvs/2010_49/
- ¹⁵ Цивільне право України: Підручник: Кн. 2 / [Боброва Д. В., Дзера О. В., Довгерг А. С. та ін.]; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцовой. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 720 с. – С. 643.
- ¹⁶ *Коссак В. М.* Проблеми припинення зобов'язань у Цивільному кодексі України. / В. М. Коссак // Наукові праці: Науковий журнал. – Т. 69. – Вип. 56. – 2007. – С. 179.
- ¹⁷ *Иоффе О. С.* Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М.: Юрид. лит., 1975. – 880 с. – С. 59–68.
- ¹⁸ Цивільний кодекс України: Коментар / [Харитонов Є. О., Червоний Ю. С., Зубар В. М. та ін.]; За ред. Є. О. Харитонова. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2003. – 856 с. – С. 381.
- ¹⁹ *Ківалова Т. С.* Принципи та функції цивільно-правової недоговорної відповідальності / Т. С. Ківалова // Митна справа. – № 4 (70). – 2010. – С. 74.
- ²⁰ Там само. – С. 73.
- ²¹ Цивільне право України: підруч.: Т. 1 / [Бабаскін А. Ю., Бошицький Ю. Л., Ненецька М. В. та ін.]; за заг. ред. Я. М. Шевченко. – К.: Ін Юре, 2003. – 520 с. – С. 73.
- ²² Там само. – С. 88–89.
- ²³ *Канзафарова І. С.* Принципи цивільно-правової відповідальності / І. С. Канзафарова // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2005. – № 2. – С. 79.

Резюме

Формування принципів зобов'язального права, які імплементують міру добра і справедливості, сутнісний зв'язок між суцям та належним, бере свій початок з глибини віків. У даній статті аналізуються поняття, зміст та система принципів зобов'язального права як найважливіших фундаментальних засад новітнього законодавства України, відповідно до яких в умовах ринкової економіки базується регулювання цивільних правовідносин між юридично рівноправними учасниками.

Ключові слова: принципи зобов'язального права, поняття принципів зобов'язального права, зміст принципів зобов'язального права, система принципів зобов'язального права.

Резюме

Формирование принципов обязательственного права, имплементирующие меру добра и справедливости, сущностную связь между сущим и надлежащим, берет свое начало с глубины веков. В данной статье анализируются понятие, содержание и система принципов обязательственного права как важнейших фундаментальных основ, в соответствии с которыми в условиях рыночных отношений осуществляется регулирование гражданских правоотношений между юридически равноправными участниками.

Ключевые слова: принципы обязательственного права, понятие принципов обязательственного права, содержание принципов обязательственного права, система принципов обязательственного права.

Summary

The formation of the principles of the Law of obligations that implement the measure of kindness and justice, essential bond between the essential and the appropriate goes back to ancient days. This article analyses the concept, the contents and the framework of principles of the Law of obligations as important grounds for Ukrainian legislation by which civil legal relations between legally equal participants within the context of market relations are governed.

Key words: the principles of the Law of obligations, the concept of principles of the Law of obligations, the contents of the principles of the Law of obligations, the framework of the principles of the Law of obligations.

Отримано 1.12.2011

Н. О. МЕЛЬНИЧУК

Наталія Олексіївна Мельничук, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Київського університету права НАН України

РОЛЬ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВІРНИХ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

У сучасних умовах безвідповідальності або відповідальності, яка не здійснює належного впливу на правопорушників, роботодавців дуже важко змусити дотримуватися прав працівників, встановлених у законодавстві про працю. Роботодавець поступово стає повновладним господарем у трудових відносинах. Це зумовлено тим, що в більшості випадків працівнику дуже важко знайти підходящу роботу, він змушений робити все можливе для збереження трудового зв'язку з роботодавцем, який користується перевагами свого становища. У свою чергу, працівник не завжди буде обстоювати свої права, що закріплені в трудовому чи колективному договорі, шляхом звернення до суду. Працівник, що зважився захищати свої трудові права, у будь-який час може опинитись за стінами підприємства. Тоді як роботодавець є необмеженим щодо підбору працівників, які згодні працювати на запропонованих їм умовах. У більшості випадків працівники не ризикують вступати в конфлікт із роботодавцем з приводу захисту гарантованих законодавством їх трудових прав. Такий конфлікт для них може призвести до втрати робочого місця. Вказані обставини дозволяють роботодавцю, користуючись економічною ситуацією, сформувати трудовий колектив із працівників, які беззаперечно будуть «йому підкорятись»¹.

Відтак, працівник не зацікавлений вступати в конфлікт із роботодавцем з приводу гарантованих йому законодавством трудових прав. Система взаємодії «держава – роботодавець – працівники» побудована наразі таким чином, що державні органи, у свою чергу, без активних дій працівника не втручаються в процес реалізації трудових прав. Усе це порушує паритет сторін трудового договору, послаблює соціально-правовий захист найманих працівників. Така ситуація викликає необхідність у встановленні рівноваги між правовими заходами та засобами регулювання трудових відносин з боку держави та між відповідними заходами, що застосовуються при договірному регулюванні таких відносин. Це можливо забезпечити шляхом встановлення відповідальності за неукладення відповідного виду договору у випадку, коли його укладення визначене законодавством як обов'язкове; за порушення умов трудового, колективного договору однією із сторін; за укладення трудового, колективного договору, але із суттєвими порушеннями, що мають значення для забезпечення прав працівників; за порушення порядку припинення договорів, які регулюють трудові відносини. Окрім законодавчого закріплення, має бути розроблений чіткий механізм реалізації такої відповідальності. Зважаючи на викладене, очевидно є актуальність обраного напрямку дослідження: розкрити роль, яку відіграє відповідальність для ефективного правового регулювання трудових відносин. Задля досягнення поставленої мети дослідження передбачається з'ясувати сутність відповідальності, її характерні ознаки, визначити, яким чином впливає відповідальність на регулювання трудових відносин та з'ясувати, яким сутнісним змістом має бути наповнена відповідальність в нових умовах ринкової економіки для ефективного регулювання договірних трудових відносин. У роботі використано наукові здобутки Н. Д. Гетьманцевої, Т. М. Лежневої, А. В. Малько, К. Муздибаєва, Н. А. Промашкової, Р. А. Сербіна та Д. В. Чухвичева.

Взаємна відповідальність особи і держави – невід'ємна ознака правової держави. Принцип взаємної відповідальності набуває конкретного змісту лише за наявності відповідних нормативно-правових актів, що закріплюють процедуру контролю за посадовими особами, які порушують права людини. І навпаки, кожний громадянин має нести відповідальність перед державою за порушені закони, має чіткі та конкретні зобов'язання перед державою². Разом із тим, слід відмітити, що однією із проблем формування правової держави є правовий популізм, який полягає в декларуванні нереальних прав і обов'язків, стимулів та обмежень, які не забезпечені ні економічно, ні фінансово, ні юридично³. Популізм – це відхід від дійсних проблем, поставлених перед суспільством, об'єктивних інтересів і потреб людей. Він не сприяє розв'язанню нагальних потреб, а тільки відволікає від них як «специфічний соціально-політичний «наркотик», що відривається від реальності у світ ілюзій, чуда. Популізм виникає на ґрунті розчарування – «розчаруванням розпочинається і розчаруванням закінчується»⁴. У цьому випадку відповідальність за проголошені права та обов'язки та їхнє виконання і дотримання набуває особливого значення: забезпечення декларованих прав та обов'язків. Відтак, встановлення відповідальності за порушення проголошених прав та невиконання покладених на особу обов'язків виступає ще й регулятором якості законів, відображає реальність та об'єктивність закону. Оскільки право, не захищене можливістю його відновити в разі порушення, та обов'язок, не підкріплений можливістю примусового його виконання, здебільшого залишається лише простою рекламацією – пустою обіцянкою держави громадянам, що не має ніяких гарантій.

Термін «відповідальність» входить до понятійного апарату великої кількості наук, які мають безпосереднє відношення до вивчення суспільства і процесів, що відбуваються в ньому. «Відповідальність – не-